

МЕДИА ЭТИКА

Жас мамандардың тәжірибесінен

Әлеуметтік медиа,
қылмыстан зардап шегушілер

Дәрістің негізгі терминдері

1. Әлеуметтік медиа (ағылш. social media) – онлайн-технология арқылы пайдаланушылардың бір-бірімен байланыс орнатып, тұтыну контентін жасауына мүмкіндік беретін интернет-алаңдар.
2. Журналистік этика және стандарттар – (ағылш. Journalism ethics and standards) – медиа ұйымдар мен кәсіподақтар негізге алатын кодекстер мен кәсіби журналистиканың этикалық принциптері.
3. Джон Роулдың «әділеттілік» моделі – қоғамдағы ең бірінші қажеттіліктер мен игіліктер адамдарға теңдей берілмесе, кейін ол қоғамдық проблема асқынып кетеді деген қағидаға негізделген этикалық мінез-құлық.

Күдіктілерді анықтау. Уэйкодағы атыс. Рэй Никамп

Журналистиканың ең негізгі ұстанымы – ақиқатты табу және соны хабарлау. Айтуға оңай болғанымен, іс жүзінде қиынға соғуы әбден мүмкін. Атыс барысында тоғыз адам қайтыс болады. Ал жергілікті бұқаралық медиа қаза болғандардың атын жариялай бастайды. Бірақ бір жас тілші олардың атын жариялауды күте тұрған абзал деп ойлады.

Оқиға: мотоциклшілер бандасы, қарулы полиция және атыс

Техас штатының Уэйко қаласы. 2015 жылдың 17 мамыры. Жексенбі. Қаланың оңтүстігіндегі сауда орталықтарының біріндегі «Твин Пикс» мейрамханасы қаладағы байкерлер коалициясының кездесуін ұйымдастырып, мотоциклшілерді қарсы алмақ. Кездесуде «Бандидос» атты байкерлер клубы мен «Казактар» (Cossacks) атты байкерлер клубының арасында жанжал шығуы мүмкін еді. Хьюстондағы «Бандидос» клубының мүшелері Техас штатын өз меншігі санайтын. Ал «Казактар» (Cossacks) мұнымен келіспейді. Осы келіспеушілік ылғи да екі топ арасындағы жанжалға себепші болып, ақырында мәселеге тәртіп сақшылары араласушы еді. Бұл жолы да Твин Пикс автотұрағын полиция қоршауға алды. Оқиға аяқталған кезде 9 адамның денесі табылып, 20 адам жарақат алады. Полиция 177 байкерді қамауға алады.

Тығырық: есімдерін атау керек пе?

Бұл сол көктемнің ең шулы оқиғаларының бірі ретінде ұлттық деңгейге көтерілді. Оқиғаны сол күні кешке барлық жаңалықтар қызметі көрсетті. Уэйконың телеарналары үшін де бұл ірі оқиға еді. Ірі нарықтық станциялар мен жүйелік командаларға қарағанда, жергілікті билік тарапынан қысымға жиі ұшырайтын Уэйко жаңа ақпаратты көрсетуде жоғары деңгейден көріне бермейтін. Джанет Уилер есімді тілші (есімі өзгертілді) оқиғаны зерттеп, қайтыс болған байкерлердің аты-жөндерін білуге тырысты. Сонымен қатар барлық Уэйко басылымдары байкерлердің қай жақтан екенін білуге тырысты. Олар «байкерлер» бандасының мүшесі ме? «Жергілікті байкерлер ме?» – тілшінің білгісі келгені осы еді. Уэйко полициясы қаза тапқандардың есімін атамады, әрі кейбірінің туған-туыстарымен байланыс орната алмады. Сержант Партик Суонтон кейбір адамдар полициямен жұмыс істегісі келмейтінін айтты. Оның айтуынша, полиция барлығының туған-туыстарына хабарлап болған соң ғана, қайтыс болғандардың есімін жарияламақ. Бірақ екі күн өткен соң Уэйкодағы бұқаралық медианың бірі қорытынды жаңалықтарда және веб-сайтында қайтыс болғандардың тізімін жариялады. Белгілі болғанындай, ақпарат құралдары алдын ала мәліметтерді полициядан емес, жергілікті судьядан алған. Ал Уэйко полициясы тізімді ақыр соңына дейін бермеді.

Шешім: есімдерін қолдану

Бұл мәселе Уилердің редакциясында дау туғызды. «Мен және тағы бірнеше әріптесім полиция мәліметін күткенді жөн көрдік. Полицияның олардың атын атамауының және қамаудағыларды әлі де босатпай отыруының бір себебі болуы керек», – дейді Уилер. Оның айтуынша, сержант Суонтон ақпараттармен бөлісуге келгенде ешуақытта шегініп көрген емес. Бірақ жаңалықтар қызметіндегілердің көбі мәліметтерді бірден таратқысы келді. Уилер олар қаза болғандардың есімдері жарияланып қойғаннан кейін де, полицияның не себепті ресми мәліметтерді әлі таратпай отырғанына назар аудармағанын айтты. Уилер қаза болғандардың аты-жөндерін кешкі 5 пен 6 аралығындағы жаңалықтан естіді. Бұған қоса, бастығы да әлеуметтік медиаларды қолдана отырып, қаза болғандардың қай қылмыстық топқа жататынын анықтауды тапсырды. Бұның барлығы Уилерді алаңдатпай қоймады. Атыста мерт болған 9 адамның екеуі Уэйкодан, қалғандары Техастың басқа қалаларынан еді. «Маған бастығым байкерлердің бірінің әйелімен Facebook арқылы сөйлесіп, әңгімемізді жазып алуды тапсырды. Полиция ұсталғандарды босатқан соң, бір күннен кейін Уэйко филиалы қайтыс болған адамдардың тізімін жариялады. «Facebook желісін қолданушылардың көпшілігі бұл әрекетті құптады», – дейді Уилер.

Соңы: бәсекелес басылымдар жаңалықтарға ықпал етеді

Осы оқиғадан кейін Уилер қаза болғандар тізімін полиция мәлідемесіне дейін жариялап жіберудің артықшылықтары мен кемшіліктері жайында пікірталас ұйымдастырғысы келді. Оның ойынша, кейбір отбасылар туыстарының немесе жақындарының қазасы туралы билік өкілдерінен емес, бұқаралық медиадан естіп қалуы мүмкін еді. «Әріптестерімнің көпшілігі тізімді Уэйко полициясынан бұрын жариялауды жөн санағанына таңғалдым. Олар үшін бұл тіпті бас қатырар дәнеңе емес секілді көрінді», – дейді Уилер.

Біреудің қаза болғаны туралы хабарды оның отбасы әлі естімей тұрып, қоғамның білуі міндетті ме? Этика бойынша мамандардың көпшілігі бұның жағдайға орай болатындығын ескертеді. SPJ стандарты бойынша журналистер «жұртқа тиетін кесірді қалыңдатпауы тиіс, керісінше адамдарға келер зиянды азайтуы керек». Егер қаза болған адам танымал болса, әрі қоғамның бұл жағдайды білуі маңызды болса, медиа ақпаратты жылдам тарата алады. Мысалы, қала мәрін біреу атып кетсе, жаңалықтар қызметінің барлығы бұл туралы хабарлайды. Бірақ байкерлер бұл қатарға жатпайды. Сондықтан ақпарат бергенде жалпылама айтып кетуге де болады.

Ой құралы: Зиянын азайту

Кәсіби журналистер қауымдастығының Этика кодексінің үшінші элементі – зиянды азайту. Бұл өзіңізге қандай қарым-қатынастың болғанын қаласаңыз, басқаларға да солай қарау туралы ежелгі өсиеттен шығатын ұғым, яғни сіз өзіңізді мүдделі тараптардың орнына қойып көруіңіз керек. Бұл жағдайда өзіңізді атыстан қаза болғандардың туған-туыстарының орнына қоясыз. Мәселе этикаға келіп тірелгенде, қалай әрекет ету керектігін әріптестермен талқылаудың көмегі мол. SPJ-дің бұрынғы президенті Фред Браун Этика кодексінің «Зиянды азайту» бөліміне түсіндірме төмендегідей жазған: Бұл оқиғаны айтсаңыз, кім жапа шегуі мүмкін? Уэйко оқиғасында ғана емес, осыған ұқсас өзге де оқиғаларда мұндай ақпаратты қоғамдық медиадан есту қиынға соғар еді. Бұл адамға эмоционалды соққы болуы мүмкін. Браун бұл жағдайға түсіністікпен қарау керектігін айтады. Өзіңізді қаза болғандардың туыстарының орнына қойып көріңіз. Сіз қандай қарым-қатынасты қалаған болар едіңіз? Ақиқатты айтудың қоғамға пайдасы бар ма? Медиа қаза болғандардың ішінде жергілікті тұрғындардың бар-жоғын білгісі келді. Олардың арасында қоғам қайраткерлері жоқ еді. Қоғам нені білуі керек? Оқиғаның бақылап отыруды қажет ететін тұсы – атыс құрбандарының аты-жөні. Бірақ тізімді тезірек жария ету маңызды ма? Әлде туған-туыстарына хабарлап болған соң жариялағаны жөн бе еді? Үні естілмейтіндердің дауысын жеткізу. Өзгенің жағдайын баяндау.

Оқиға: жаңа жоба күтпеген нәтижеге жеткізеді

Астория Джеллет «Жаңалық жазу және редакциялау» атты сабақты оқығысы келмеген. Бірақ университетті тәмамдау үшін бұл міндетті сабақ еді. Осы сабақты оқи бастағаннан кейін жаңаша ойлар мен идеялар келіп, сабаққа ынтасы оянды. Нақтырақ айтар болсақ, ол ақпарат жазу мен жергілікті жаңалықтарға назар аудара бастады. Тіпті, саясатқа деген ынтасы артып, алғаш рет дауыс берді. Джеллет өмірде болған оқиғалар туралы жазуға құмартып, әрқашан өзімен бірге диктофон алып жүретін болды. Тоқсан аяқталғаннан кейін осы қабілеттерін ары қарай жетілдіре түскісі келді. Осы мақсатта жергілікті фотографпен бірлесіп жұмыс істейтін болып шешті. Фотограф Джорджиа штатындағы Африка-Америка қатынасы туралы фоторепортаждар дайындайтын. Ол бірнеше жылдан бері осы аймақта жұмыс істейтін болғандықтан, керек адамдардың бәрін жақсы танитын. Джеллеттің міндеті тиісті адамдардан сұхбат алу. Екеуінің бірігіп бастаған жобасының мақсаты Саванна галереясындағы көрмеден мультимедиялық инсталляция дайындау.

Тығырық: «бұл оқиғаны айтатындай мен кіммін?»

Сәл кейінге шегінсек: Әлгі деректі фильмде режиссер Баррет Американың ең кедей аймағы саналатын шығыс Кентукки тұрғындарының тұрмысын көрсетеді. АҚШ Сауда департаменті режиссер Хью О'Коннерге Техастағы 1968 жылдардағы кедейлік пен жоқшылық туралы фильм түсіруге тапсырыс береді. Өткен ғасырдың 60-жылдары кедейлік пен жоқшылық АҚШ-тың ең басты проблемасы болғаны анық. Сол кездегі трагедия туралы материалдарды санаулы ғана ақпарат құралдары жариялаған еді. Соның бірі – деректі фильм түсіруші Хью О'Коннер. О'Коннер кейіпкері ретінде алған шахтерді әлдебір азаматтың үй жағында түсіріп жатқанда үй иесі О'Коннерді атып тастайды. Біреулер мұны қылмыс десе, енді біреулер режиссер О'Коннердің танымайтын адамның ауласына рұқсатсыз кіргенін айыптап, атқан адамды ақтап алып жатты. Барреттің жоғарыда аталған деректі фильмі осы туралы еді.

Америкалық философ Джон Роул (1921–2002) этикалық мінез-құлықтың «әділеттілік» моделін құру үшін Джон Лок пен Жан-Жак Руссоның философиясын қолданды. Сонымен қатар, бұл философия Иммануэль Канттың «адамдар құрал ретінде пайдаланылмауы керек» деген ойымен астасып жатыр. Роулдың пікірінше, қоғамдағы ең бірінші қажеттіліктер мен игіліктер адамдарға теңдей берілмесе, кейін ол қоғамдық проблема асқынып кетеді. Байлық пен билікке негізделіп, кедей мен әлеуметтік әлсіз топ өкілдерінің құқығын аяққа таптайтын шешім қабылдауды қоғамнан мүлде жою және әр адамның тең деңгейде мүмкіндікке ие болуын қамтамасыз ету үшін Роул «надандық пердесі» идеясын алға тартады. Пердені ашсаңыз кез келген адамның шын бейнесі көрінетіні анық. Сол кезде әр адамның тең екенін көреміз. Роулдың пікірінше, адамзат қашан да қоғамдағы ең әлсіз топтарды өздері белгілеп, оларды қорғап, қатерді барынша азайтуға жұмыс істемек.

Шешім: адвокат іздеу

Джеллет осы кезде өзінің ішкі сезімдерін таразыға салып көрді. «Жаңалық жазу және редакциялау» пәнінен берген профессордан кеңес сұрады. Профессор Джеллеттің мұндай тақырыптарды қозғауға деген ұмтылысын жоғары бағалай келіп, ең бастысы ешкімге зиянын тигізіп, ешкімнің абыройына нұқсан келтіріп алмауды ескертті. «Сенің жобаң бар болғаны көргенің мен естігеніңді баяндау ғой. Сен ешқандай да жаңалық ашып, жұрт білмеген дүниені таныстырайын деп жатқан жоқсың. Ол жердегі адамдар да сенің сұхбат алуға келгеніңді, камераға түсіріп жатқаныңды көріп тұр. Сен олардың абыройына ешқандай да зиян келтіріп жатқан жоқсың», – деді профессор. Джеллет жұмысын ары қарай жалғастырып, мақсатты түрде айналыса бастады.

Соңы: «әр нәрсе өзінше бір оқиға»

Джеллеттің барған көрмесі жетістік еді. Бірнеше адамның еңбектері мен жетістіктері паш етілетін жер. Көпшілік үшін бұл алғаш рет келген галерея еді.

Джеллет қазір БҰҰ Тренинг және зерттеу институтында инструкциялық дизайн бойынша тағылымдама өткізіп жүр. БҰҰ тәртіп сақшыларына жыныстық және гендерлік әлімжеттікке қарсы күрес бойынша электронды оқу курсынан дәріс оқиды. Тағылымдама аяқталғаннан кейін ол Никарагуаның Матагалпа аймағында фермерлікті оқытатын коммерциялық емес ұйым құрмақшы. «Әр нәрсе өзінше бір оқиға», – дейді Джеллет. Оның әлгі фотографпен бірлесіп жасаған жобасы қоғамдағы кейбір адамдардың жағдайы мен басынан өткен оқиғаларын көпшілікке жеткізу керектігі жөнінен үлкен сабақ берді. «Біз нәсілімізге, білім деңгейіміз бен әлеуметтік деңгейімізге байланысты қоғамда өзгелерден артығырақ өмір сүрсек, онда бұл бізге өзгелердің де жағдайына мән беру, олар туралы да айту жауапкершілігін жүктейді», – дейді Джеллет. Қазақстандағы әлеуметтік медиа ықпалы туралы кейске тоқталсақ.

Денис Тен

Мәнерлеп сырғанаудан әлем чемпионы Денис Теннің жарақаты туралы ақпарат сол секунде-ақ әлеуметтік желілерде жарық жылдамдығындай тарап кетті. Бұл оқиға жайлы ресми деректі Мәдениет және спорт министрі өзінің Фейсбук желісінде жиі-жиі жариялап отырды. Қазақ халқының ауыр қазасын әлеуметтік медиа қауым аза тұтты. Бірнеше сағатта спортшымен қоштасқан посттар мен пікірлер саны миллионнан асты. Теннің жаназасынан тікелей эфир жүргізген Азаттық радиосының онлайн жұмысына қатысқан мыңдаған желінің пайдаланушылары көңіл айтты.

Әлеуметтік медиа күші қоғамдағы үні естілмейтіндердің дауысын жеткізуде, қоғамдағы әлеуметтік топтардың жағдайын баяндауда ең тиімді платформа. Курсты қорытындыласақ, әлеуметтік медианың ықпалы артуы қылмыстан зардап шегушілерді, бәсекелестер қысымын, ақпаратқа бірінші қол жеткізуді, әртүрлі дереккөздерді іздеуде виртуалды медиа галактикаға айналуда.

Өзіндік жұмыстар тапсырмалары

1. Әлеуметтік медианың қылмыстан зардап шегушілерді жариялаудағы ықпалы туралы не айтасыз?
2. Бәсекелестер қысымы және ақпаратқа бірінші қол жеткізу туралы көзқарасыңыз.
3. Қоғамдық ақпарат пен жеке сектор арасындағы қарым-қатынас туралы көзқарасыңыз.
4. Әлеуметтік және экономикалық теңсіздік туралы журналистік материал жазу барысында қандай этикалық ережені негізге аласыз?
5. Кәсіби журналистер қауымдастығының Этика кодексінің негізгі төрт қағидатының біреуі басқаларынан басым болуы мүмкін бе?
6. Өз тәжірибеңізде бәсекелестікке қаншалықты мән бересіз?
7. Ақпаратты бірінші болып жеткізуге асығар ма едіңіз?
8. Ақпаратты бірінші болып білуге ұмтылғанда қандай проблемалар туындауы мүмкін?

Бақылау жұмыстары

1. Мақала жазғанда дереккөздерің әртүрлі әлеуметтік жағдайдағы түрлі ұлт пен нәсілдің адамдары болса, сіз олардың біріне басымдық бересіз бе?
2. Ақпарат құралында түрлі адамдардың жұмыс істеуі жаңалықтарыңыздың әралуандығына кепіл бола ма?

3. Роулдың «надандық пердесі» тұжырымдамасын осы жағдайға қолданыңыз.
4. Мақалада қамтылатын және қатысы бар адамдардың ішінде кімнің мүддесі кімге қайшы келетінін анықтайсыз ба?
5. «Үні естілмейтіндердің дауысын естірту» туралы көзқарасыңыз қандай?
6. Басшылықтың, аудиторияның алдындағы журналистік міндеттеріңізді қалай орындайсыз?
7. Серіктестермен арадағы сыйластықты сақтап қалу үшін және оның репутациясын да «былғамау» үшін не істеу керек?

Дереккөздер

1. <http://editingmonks.blogspot.com/2010/02/pending-notification-of-next-of-kin.html>.
2. F. Brown, Journalism Ethics: A Casebook of Professional Conduct for the News Media (Portland, OR: Marion Street Press, 2011).
3. http://www.cjr.org/analysis/in_the_span_of_two.php.